

Оригинални научни рад
Примљен: 31. јануара 2024.
Прихваћен: 14. фебруара 2024.
УДК 811.163.41'367.52
811.163.41'367.622.15
10.46630/phm.16.2024.94

Љубица З. Ђурић¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

<https://orcid.org/0000-0003-3282-4744>

ДЕТЕРМИНАЦИЈА СУБЈЕКАТСКЕ ИМЕНИЦЕ У РЕЧЕНИЦАМА НА ПОЧЕТКУ ТЕКСТА: АНАЛИЗА НА КОРПУСУ НАРОДНИХ БАЈКИ²

У раду се испитује детерминација субјекатске именице лексемама *један*, *неки* или *некакав*, односно одсуство детерминације у реченицама које се јављају на почетку наративног текста на српском језику. Сагледава се корелација између детерминације и реда речи у три типа реченица: реченице с канонским редом речи, у којима субјекат претходи предикату (С+П), оне у којима је ситуација обрнута — предикат претходи субјекту (П+С), и егзистенцијалне реченице с глаголом *бити* или *живети* у крњем перфекту који претходи граматичком субјекту у номинативу. Испитивање се врши на корпусу састављеном од почетних реченица 338 народних бајки: Вукових бајки (1853. и 1870), бајки браће Грим (превод с немачког из 1979) и Афанасјевљевих бајки (превод с руског из 1982). Анализа корпуса показује да је детерминација фреквентнија у егзистенцијалним реченицама него у другим типовима реченица, као и да је лексема *један* фреквентнији детерминатор од лексема *неки* или *некакав*.

Кључне речи: егзистенцијална реченица, ред речи, детерминација, корпус, неодређеност, *један*

1. Увод

Неодређена детерминација у српском, посебно лексемама *један* и *неки*, већ је била предмет бројних истраживања. У лингвистичкој традицији и литератури уочено је да је лексема *један* блиска неодређеном члану (RJAZU s.v. *jedan*; MARETIĆ 1963: 510; STEVANOVIĆ 1970: 313; IVIĆ 1971, 1989; MRAZOVIĆ 2009: 288; ĆUDOMIROVIĆ 2012; STANOJEVIĆ 2012, 2013; ĐURIĆ 2019), при чему се обично сматра да је оваква употреба настала у контексту Балканског језичког савеза (FRIEDMAN 2000, 2003), те да су лексеме *један* и *неки* у многим контекстима конкурентне (поред наведених референци, в. и PIPER 2005).

Сматра се да лексема „један”³ на путу од броја ка неодређеном члану (односно, у процесу граматикализације) пролази неколико ступњева, при чему је први

¹ ljubica.djuric@fil.bg.ac.rs

² Рад је представљен на конференцији *Језик, књижевност, процес 2023.*, одржаној на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

³ Реч „један” је под наводницима када означава реч за „један” у било ком језику. У италику је када упућује на ту реч у српском.

ступањ референцијална употреба ове лексеме (GIVON 1981; GEIST 2013) односно њена употреба као презентативног маркера (HEINE 1997; GEIST 2013) и/или маркера специфичности (HEINE 1997; CARLIER 2001; WEISS 2004; GEIST 2013). Мада постоје разлике у појединостима код различитих аутора, референцијална употреба лексеме „један”, односно њена употреба као презентативног маркера и/или маркера специфичности, заправо подразумева њену могућност да сигнализира увођење новог референта у дискурс, што је типична функција неодређеног члана.

Контексти који у језицима с чланским системом дају предност тумачењу синтагме с неодређеним чланом као специфичне, презентативне или референцијалне јесу, с једне стране, потврдне изјавне реченице у перфективном перфекту или презенту радње у току (HASPELMATH 1997: 38; KLEBER 2001), и, с друге стране, егзистенцијалне реченице, као специјализоване конструкције чија је основна дискурзивна функција увођење нових ентитета у дискурс (McNALLY 2011: 1843). Исти контексти дају предност тумачењу недетерминисане именице као неодређене (и специфичне) и у језику без чланског система какав је српски, с том разликом што се у српском, због одсуства обавезне детерминације, прибегава и реду речи у коме је субјекат распоређен иза предиката (П+С). Наиме, иницијална позиција у реченици резервисана је за већ познате ентите (џему), и самим тим за именице које се имају тумачити одређено, док је неиницијална позиција намењена новим ентитетима (реми), и самим тим именицама које се тумаче неодређено (STANOЈČIĆ I POPOVIĆ 2000: 366; PIPER 2005: 923).

Пошто су егзистенцијална реченица и ред речи у коме предикат претходи субјекту специјализовани за увођење нових референата у дискурс, управо су, можда парадоксално, ово контексти у којима ће се лексема „један” употребити као маркер неодређености, и тиме започети свој евентуални пут ка неодређеном члану. Кажемо њарадоксално, јер су ови контексти такви да никаква друга интерпретација до неодређене и није могућа, па експлицитни маркери неодређености делују редундантно.

Но, с обзиром на тезу о граматикализацији лексеме *један* у неодређени члан у српском, можемо очекивати да је у оваквим контекстима детерминација именице лексемом *један* изузетно фреквентна, и да та детерминација с временом постаје фреквентнија. Ову претпоставку одлучили смо да испитамо на корпусу састављеном од инципијентних реченица народних бајки, и то из три разлога: прво, почетак наративног текста је по себи место *par excellence* за увођење нових референата у дискурс. Друго, на почетку наративног текста, а посебно бајке, среће се посебан, формулаични тип егзистенцијалне реченице *Био (једном) (један) X*. У питању су такозване личне (персоналне) егзистенцијалне реченице, с глаголом *бијти* или неким другим егзистенцијалним глаголом, као што је глагол *живети*, у облику крњег перфекта и граматичким субјектом у номинативу, а који стоји иза глагола, при чему се глагол слаже са субјектом (STANOЈČIĆ I POPOVIĆ 2000: 250). Овим реченицама изражава се чиста егзистенција (KORDIĆ 2002: 146, 155).⁴ Егзистенцијална реченица

4 Други тип егзистенцијалних реченица јесу безличне (имперсоналне) егзистенцијалне реченице, с глаголом *имати* у презенту или глаголом *бијти* у неком другом личном глаголском облику, при чему је глагол увек у трећем лицу једине (средњег рода, у случају да глаголски облик има род), а логички субјекат је у генитиву или номинативу, и распоређен је иза глагола: *Има млека у фрижидеру*. *Има једна/нека јабука на столу*. Реченице овог типа некад се називају и локацијско-егзистенцијалним реченицама, јер се у њима егзистенција везује за неку локацију (KORDIĆ 2002: 146, 155).

је управо контекст у коме ће субјекатска синтагма имати неодређену интерпретацију и самим тим могућност да прими маркер неодређености — и заиста, познато је да у овим реченицама субјекат може и не мора бити детерминисан. Треће, уколико бајка и не почиње овом егзистенцијалном формулом, вероватно је да ће почети реченицом с редоследом у коме предикат претходи субјекту, што је, опет, контекст за неодређену интерпретацију синтагме и њену могућност да прими маркер неодређености.

Основу нашег корпуса чине инципијентне реченице народних приповетки које је сакупио и објавио Вук Караџић у другој половини 19. века. Претпоставља се да ћемо у таквом корпусу затећи верно стање употребе лексеме *један*, али и њених конкурената, лексема *неки* и *некакав*, у српском језику у том периоду. Да бисмо испитали да ли употреба лексема *један* постаје фреквентнија у новијим текстовима, саставили смо два упоредива корпуса: један корпус чине инципијентне реченице немачких народних бајки браће Грим, у преводу на српски, објављених 1979. године, а други инципијентне реченице руских народних бајки А. Н. Афанасјева, у преводу на српски, објављених 1981. године — дакле, више од стотину година касније у односу на издање српских бајки. Немачке и руске бајке у преводу користе се да би се неутралисале разлике за које се очекује да ће се јавити као резултат утицаја изворног језика на преводни: наиме, у немачком оригиналу неодређени детерминатор — углавном неодређени члан *ein* (који је такође настао од броја „један”) — редовно се јавља уз субјекатске именице инципијентних реченица, те се претпоставља да ће и у преводу субјекатске именице инципијентних реченица бити чешће детерминисане; у руском оригиналу, с друге стране, субјекатске именице обично остају недетерминисане, те се претпоставља да ће и у преводу на српски детерминација бити ређа.

Једна термилошка напомена: именице уз које се јављају лексема *један*, *неки* и *некакав* зваћемо *дејтерминисанима*, а именице уз које се ове лексема не јављају *недејтерминисанима*, или пак именицама *без дејтерминајора*, иако би термини *(не)дејтерминација* и *дејтерминајор* требало да буду резервисани за језике с чланским системом. Чинимо овај избор из два разлога. Прво, зато што се у језицима попут енглеског, француског и немачког, који имају члански систем, лексема које одговарају српским лексемама *један* и *неки* сматрају детерминаторима. Друго, а с првим у вези, зато што се, као што смо поменули, статус лексема *један* у српском језику у лингвистичкој традицији и литератури већ упоређивао са статусом неодређеног члана — који је детерминатор —, при чему је посебна пажња посвећивана разлици између *један* и *неки*.

2. Корпус

Корпус на коме је вршено испитивање састављен је од укупно 338 почетних реченица народних бајки: српских (Вук), немачких (Грим) и руских (Афанасјев). Поткорпус српских бајки чине инципијентне реченице укупно 111 бајки из збирки *Српске народне њриповјетке* Вука Караџића објављених 1853. и 1870. године. Поткорпус немачких бајки чине инципијентне реченице укупно 116 бајки⁵ из *Сабраних бајки* браће Грим у преводу с немачког Божидара Зеца и Милана Табаковића, објављених 1979. године. Поткорпус руских бајки чине инципијентне реченице укупно 111 бајки из *Сабраних*

⁵ Узете су бајке с редним бројем од 1 до 111. Међутим, неке од тих бајки имају више варијанти које се подводе под истим бројем, па зато у овом поткорпусу имамо 116 а не 111 примера.

руских бајки А. Н. Афанасјева у преводу с руског Миљане Марковић, објављених 1982. године.

У корпусу који смо саставили аотирали смо следеће појаве: присуство детерминације у субјекатској синтагми (+/-дет), број субјекатске именице (једнина/множина), тип детерминишуће лексеме (*један*, *неки*, *некакав*, основни број), значење субјекатске именице (да ли означава човека, животињу, носиоца занимања или друштвене функције итд.), значење/тип глагола у инципијентној реченици (егзистенцијални глаголи *бијти*, *живејти* или неки други глагол), и за редослед субјекта и предиката (да ли је у питању поредак у коме субјекат претходи предикату — С+П или обрнути — П+С).

2.1. Присуство детерминације у инципијентним реченицама бајки

Табела 1 приказује присуство детерминације (+/-дет) у субјекту инципијентне реченице, без обзира на друге факторе, сагледано на целом корпусу (сва три поткорпуса).

Табела 1

	+дет				-дет			/	укупно
	<i>један</i>	<i>неки</i>	<i>некакав</i>	број	јд.	мн.	јд.+јд.	/	
Афанасјев	9	1	/	4	48	3	42	4	111
Грим	19	63	/	4	18	1	5	6	116
Вук	39		21	7	22	5	8	9	111
Укупно	67	64	21	15	88	9	55	19	338
		85							
	152								

Ознаке из колона илуструјемо примерима инципијентних реченица из бајки које чине наш корпус:

А. *један* — субјекат је у једнини, детерминисан лексемом *један*:

- (1) Била једном једна баба. (Аф. 55. *Мегвед*)
- (2) Био један човек коме умре жена и била једна жена којој умре муж. (Грим 13. *Три човечуљка у шуми*)
- (3) Био један цар па имао три кћери [...]. (Вук 1853, 5. *Својша и Млаген*)

Б. *неки* — субјекат је у једнини, детерминисан лексемом *неки*. Лексема *неки* не среће се у поткорпусу српских бајки, а у поткорпусу руских бајки постоји само један пример.

- (4) Имао неки господар много стоке. (Аф. 60. *Прича о једном једнобоком овну*)
- (5) Била једном нека краљица. (Грим 93. *Врана*)

В. *некакав* — субјекат у једнини, детерминисан лексемом *некакав*. Ова лексема среће се само у поткорпусу српских бајки:

- (6) Био некакав чоек врло богат и имао злу и препаку жену [...]. (Вук 1853, 33.

Зла маћеха)

Г. *дрож* — субјекат у паукалу или множини, детерминисан основним бројем:

- (7) Живела два трговца, један по кривди, а други по правди. (Аф. 109. *Правда и кривда*)
- (8) Живела једном два брата. (Грим 60. *Два браћа*)
- (9) Била три брата, па на беломе свету ништа више нису имали до једну крушку [...]. (Вук 1853, 14. *Ко мање ишће, више му се даје*)

Д. *јг*. — субјекат је у једнини, недетерминисан:

- (10) Имао вук дрвену колибу, а лијина је била од леда. (Аф. 11. *Лисица-бабича*)
- (11) Био једном сиромашан сељак-беземљаш који је имао само кућицу и кћер јединицу. (Грим 94. *Мудра сељакова кћи*)
- (12) Крене једно јутро царев син у лов. (Вук 1853, 19. *Ђавоља машињанија и Божја сила*)

Ђ. *мн*. — субјекат је у множини, недетерминисан:

- (13) У једном селу, у задњем дворишту, стајали зими стогови сена. (Аф. 3. *Сејалија и вук*)
- (14) Некој жени су пагуљци из колевке однели дете и [...]. (Грим 39.3 *Папуљци*)
- (15) Преле ђевојке код говеда око једне дубоке јаме [...]. (Вук 1853, 32. *Пејелуја*)

Е. *јг.+јг*. — два напоредна субјекта у једнини или више њих:

- (16) Били старац и старица. (Аф. 47. *Вук*)
- (17) Беху једном муж и жена који су већ дуго узалуд прижељкивали дете. (Грим 12. *Мојовилка*)
- (18) Поп и ђак ходили кроз једну велику планину, па их онђе ухвати ноћ. (Вук 1853, 38. *Дивљан*)

Ваља напоменути да се у овој групи налазе и реченице с два напоредна субјекта у једнини и глаголом у предикату у једнини. Ове се реченице срећу само у Вуковим бајкама:

- (19) Био човек и жена, па имали три сина. (Вук 1853, 11. *Коме Бој ђомаже, нико му наудићи не може*)

Ж. / — реченица није анализирана јер нема типичну структуру:

- (20) Ви знате да на свету има добрих људи, има и рђавих, а има и таквих који се бога не боје и који се од људи не стиде. (Аф. 95. *Крошечка Хаврошечка*)
- (21) Брда и долине се не сусрећу, али се наравно сусрећу људи, нарочито добри и зли. (Грим 107. *Два ђућника*)
- (22) Кад су ђаволи отпали од Бога и утекли на земљу, онда су и сунце однијели са собом. (Вук 1853, 18. *За шћо у људи није шћадан раван?*)

Ако сагледамо само именице у једнини (колоне *један, неки, некакав* и *јг.*), примећујемо да је детерминација субјекатске именице лексемама *један* и *неки*, односно *некакав*, чешћа од недетерминације (152 према 88). Такође, у начелу примећујемо да је детерминација ређа у руским него немачким и српским бајкама: у руским бајкама детерминисано је 10 субјекатских именица од 107 (не рачунамо 4 реченице које нису анализирани те се налазе у колони „/”), односно нешто мање од 10%; у немачким је детерминисано 82 субјекатске именице у 110 анализираних реченица, односно око 75%, а у српским је детерминисано 60 субјекатских именица у 104 анализираних реченица, односно нешто мање од 60%.

Но, и из наведених примера види се да се инципијентне реченице разликују по реду речи (пример (18) има ред речи С+П), по употребљеним глаголима (нпр. глагол *диџи* у примеру (11) и глагол *кренуџи* у примеру (12)), по аниматности субјекта (именица која означава неживо у примеру (13)), по томе да ли субјекатска именица има атрибут или не (пример (6)), што су све фактори који би могли утицати на детерминацију субјекатске именице.

У наставку (2.2) испитујемо однос реда речи и употребљеног глагола (глаголи егзистенције *диџи* и *живеџи* наспрам осталих глагола) и детерминације субјекатских именица у једнини. Прво дајемо кратак преглед ознака које смо користили при аотирању корпуса, а које се јављају у табелама 2, 3, 4 и 5 (2.2.1), затим анализирамо однос између реда речи и детерминације у сваком поткорпусу посебно и упоређујемо резултате (2.2.2), а онда испитујемо учесталост лексема *један, неки* и *некакав* у сваком од поткорпуса (2.2.3).

2.2. Детерминација и ред речи

2.2.1. Ознаке у табелама 2, 3, 4 и 5

Ознака С+П представља поредак у коме субјекат претходи предикату, без обзира на то да ли је субјекат на првом месту у реченици или му претходи неки други елемент, као што је одредба за место или време (пример (23)). Ознака П+С представља поредак у коме предикат претходи субјекту, без обзира на то да ли је предикат на првом месту у реченици или му претходи неки други елемент, као што је одредба за место или време. У оквиру овог реченичног поретка постоје две велике подгрупе: егзистенцијалне и неегзистенцијалне реченице. Ознака ЕГЗ представља егзистенцијалне реченице, с поретком у коме егзистенцијални глагол *диџи* или *живеџи* претходи субјекту (пример (24)). Ознака П+С која се у табели јавља у оквиру ознаке П+С представља неегзистенцијалне реченице, односно поредак у коме било који глагол осим егзистенцијалног глагола *диџи* и *живеџи* претходи субјекту (пример (25)).

(23) Нека сиротица седела крај градских зидина и прела [...]. (Грим 105.2 *Бајка о жади красџачи*)

(24) Био један цар, па имао три сина. (Вук 1870, 3. *Гвозден човјек*)

(25) Отерао сељак из дворишта свога старога пса. (Аф. 64. *Пас и геџиџи*)

2.2.2. Однос између реда речи и детерминације

Табеле 2, 3 и 4 приказују присуство детерминације у сингуларном субјекту инципијентне реченице, у спрези с редом речи у реченици (С+П, П+С) и типом реченице (ЕГЗ,

П+С), сагледано на сва три поткорпуса појединачно: Табела 2 — Вук, Табела 3 — Грим, Табела 4 — Афанасјев.

Табела 2

Вук	+дет			-дет	укупно
	један	неки/ некакав	укупно +дет	јд.	
С+П	4	7	11	4	15
С+П	4	7	11	4	15
П+С	35	14	49	18	67
ЕГЗ	28	6	34	4	38
П+С	7	8	15	14	29
укупно	39	21	60	22	82

Табела 3

Грим	+дет			-дет	укупно
	један	неки/ некакав	укупно +Дет	јд.	
С+П	3	15	18	7	25
С+П	3	15	18	7	25
П+С	14	46	60	10	70
ЕГЗ	14	41	55	1	56
П+С	0	5	5	9	14
укупно	17	61	78	17	95

Табела 4

Афанасјев	+дет			-дет	укупно
	један	неки/ некакав	укупно +Дет	јд.	
С+П	0	0	0	6	6
С+П	0	0	0	6	6
П+С	9	1	10	42	52
ЕГЗ	8	0	8	15	23
П+С	1	1	2	27	29
укупно	9	1	10	48	58

Поредак у коме предикат претходи субјекту (П+С), што је типичан поредак за почетак наратије и увођење нових елемената у дискурс, јавља се са субјекатском именицом у једнини у 67 инципијентних реченица од укупно 82 у поткорпусу Вук (око 80%), у 70 од 95 у поткорпусу Грим (око 73%), и у 52 од 58 у поткорпусу Афанасјев (око 90%). У овом поретку, детерминисане субјекатске именице (+дет) чешће су од недетерминисаних (-дет) у поткорпусима Вук (49 од 67, око 73%) и Грим (60 од 70, око 85%), али ређе у поткорпусу Афанасјев (10 од 52, нешто мање од 20%).

У неегзистенцијалним П+С реченицама (тип „Пошао Х”, „Одлучио Х” итд.) у поткорпусу Вук детерминација и недетерминација субјекатске именице готово су подједнако заступљене (Вук: 15 детерминисаних од укупно 29 — око 51%), док је у остала два поткор-

пуса детерминација субјекатске именице ређа од недетерминације (Грим: 5 детерминисаних од укупно 14 — око 35%, Афанасјев: 2 детерминисана од укупно 29 — око 7%). Ова тенденција ка недетерминацији је очекивана, пошто је поредак П+С довољан да назначи да је субјекат рема, односно, нова информација, те посебно маркирање именице као неодређене (а неодређеност подразумева увођење новог референта у дискурс) није неопходно.

Међутим, ако пажњу усмеримо само на егзистенцијалне реченице с глаголом *биџи* или *живеџи* (ЕГЗ), однос је другачији: детерминација субјекатске именице јавља се у 34 егзистенцијалне реченице од 38 у поткорпусу Вук (детерминација је присутна у око 90% реченица), и у 59 од 60 егзистенцијалних реченица у поткорпусу Грим (детерминација присутна у готово 100% реченица) — дакле, у ова два поткорпуса пре наилазимо на реченицу типа „Био један/неки краљ” него „Био краљ”. У поткорпусу Афанасјев, детерминација се јавља само у 8 егзистенцијалних реченица од 23 (око 35% реченица). С обзиром да је поредак П+С довољан да назначи да је субјекат рема, односно, нова информација, присуство маркера неодређености требало би да је редундантно, па се тако може рећи да у поткорпусу Афанасјев видимо очекивано стање (већи број недетерминисаних него детерминисаних субјеката), а да ситуација у поткорпусима Вук и Грим (већи број детерминисаних од недетерминисаних субјеката), и с теоретског становишта али и с обзиром на ситуацију у неегзистенцијалним реченицама с истим поретком, није очекивана. Ипак, у сва три поткорпуса упада у очи једна доследна разлика између неегзистенцијалних и егзистенцијалних реченица: у егзистенцијалним реченицама детерминација субјекатске именице знатно је чешћа него у неегзистенцијалним реченицама.

На основу ових запажања можемо поставити два питања: прво, зашто је у реченицама с П+С поретком детерминација субјекатске именице чешћа у егзистенцијалним него у неегзистенцијалним реченицама, и, друго, зашто је детерминација субјекатске именице ипак присутна, мада не преовлађује, у неегзистенцијалним реченицама?

Потенцијални одговор на прво питање могао би бити да је егзистенцијални глагол *биџи* „семантички испражњен”: он је ту само носилац глаголског времена, које уводи темпоралну квантификацију („Постојао је моменат у времену *x* такав да...”) па је субјекту потребно неко „усидрење” у виду лексема *један* или *неки*. С друге стране, глаголи типа *йођи*, *орайџи*, *наумиџи* и сл., поред тога што носе глаголско време, имају и дескриптивни садржај који подразумева постојање учесника у том садржају, па се самим тим осећа мања потреба за експлицитним маркирањем неодређености.

Што се другог питања тиче — зашто је у неегзистенцијалним реченицама с реченичним поретком П+С детерминација субјекатске именице ипак присутна, мада не преовлађује —, можемо само претпоставити, али не и доказати, да се детерминација прво јавља у егзистенцијалним реченицама, па да се одатле проширује на друге типове реченица с истим редом речи.

Немаркирани реченични поредак (С+П) се, очекивано, ређе јавља на почетку текста (Вук 15/82, око 20%; Грим 25/95, око 26%; Афанасјев 6/58, око 10%). У таквом поретку очекујемо да је детерминација субјекатске именице чешћа пошто једино она указује на то да је субјекат рема, односно нова информација. Међутим, док је детерминација субјекатске именице заиста чешћа у поткорпусима Вук (11/15, око 73%) и Грим (18/24, тачно 75%) — дакле, пре ћемо наићи на реченицу типа „Један сељак орао” него „Сељак орао”, у поткорпусу Афанасјев детерминисаних субјекатских именица у овом поретку — нема.

Стога се поставља логично питање зашто је то тако: зашто су у поткорпусу Афанасјев недетерминисане субјекатске именице чешће од детерминисаних? И, уопште, зашто постоје недетерминисане субјекатске именице у овом поретку у сва три поткорпуса?

Могући одговор на ово питање лежи у лексичком садржају субјекатске именице. Да бисмо утврдили постоји ли корелација између лексичког садржаја именице и детерминације, аотирали смо корпус и на нивоу лексичког садржаја именица и то укрстили с редом речи у реченици у сва три поткорпуса. Аотирали смо именице на следећи начин: све именице које означавају животиње (*вук, лисица, њеџао* и сл.) груписали смо под ознаком животиња. Именице које означавају људска бића одређена породичним односом (*муж, син, свекрва, зеџи* и сл.) груписали смо под ознаком сродник. У посебну групу смо сврстали и именице које означавају носиоце занимања (*млџнар, дрвосеча, џрџовац* и сл.), као и оне којима се означава верска или етничка припадност (*Турчин, Еро, хришћанин* и сл.). Посебну групу чине и лична имена (*свеџи Сава, Ханс* и сл.). Именице које означавају људска бића различитог пола и узраста (*човек, жена, девојка, младић, деџе* итд.) или различитог материјалног или друштвеног статуса (*сељак, боџаџиш, сиромаш*) нисмо посебно груписали, с изузетком именице *краљ, краљица, цар, царица* и сл., које смо сврстали у једну групу с ознаком краљ. Резултати су приказани у Табели 5.

Табела 5

	+дет	-дет
П+С 72	22 краљ – 5 сељак – 2 човек – 2	50 животиња – 21 сељак – 6 сродник – 6 верска или етничка припадност – 3 лична имена – 3
ЕГЗ 117	97 краљ – 29 занимање – 16 човек – 13 сељак – 6 девојка – 5 жена – 4	20 животиња – 5 сељак – 3 краљ – 2
С+П 46	29 сељак – 5 сиромаш – 4 краљ – 3 животиња – 3 занимање – 3 човек – 3	17 животиња – 8 лична имена – 4

У Табели 5 видимо да у је поретку П+С, у сва три поткорпуса, субјекатска именица недетерминисана у 50 реченица од укупно 72. Од тога, на првом су месту именице груписане под ознаком животиња (21). Следећа именица која се истиче јесте именица *сељак* (6). Потом долазе именице груписане под ознакама сродник (*оџац, драџи, кум...*) (6), па верска или етничка припадност (*Турчин, Еро*) (3), и лична имена (3). Све остале именице појављују се само по једном. Детерминисано је 22 именице, и ту се истичу само именице груписане под ознаком краљ (*цар, краљица* и сл.) са 5 појављивања, и именице *сељак* и *човек* с по 2 појављивања, а све остале (*младић, сџарац...*) јављају се по једном.

У егзистенцијалној реченици, од 117 реченица у сва три поткорпуса, субјекатска именица је недетерминисана у 20. На првом су месту именице груписане под ознаком животиња (5), затим именица *сељак* (3) и именице груписане под ознаком краљ (2), а све остале именице јављају се по једном. Детерминисано је 97 именица. На првом месту су именице груписане под ознаком краљ (29), затим именице груписане под ознаком занимање (16), па именица *човек* (13), *сељак* (6), *девојка* (5), *жена* (4), док се остале именице појављују углавном једном или евентуално два пута.

У поретку С+П, од 46 реченица у сва три поткорпуса, субјекатска именица је недетерминисана у 17. То су именице груписане под ознаком животиња (8), или лична имена (4). Детерминисано је 29 именица. Једино се издвајају: *сељак* (5), *сиромаш* (4), именице груписане под ознакама краљ (3) и животиња (3), као и именица *човек* (3).

Мада су именице разноврсне, можемо извући неке опште тенденције: прво, именице које означавају животиње углавном се јављају без детерминатора; друго, именице *краљ*, *краљица*, *цар* и сл. и именица *човек* углавном се употребљавају са детерминатором, и, треће, именица *сељак* углавном је подједнако заступљена с детерминатором и без њега.

Можемо претпоставити да се именице које означавају животиње јављају без детерминатора зато што су животиње у фолклору типски ликови с унапред одређеним особинама, те да се стога именице које означавају различите животиње понашају као власти. С друге стране, човек и краљ немају у фолклору унапред одређене особине, те можемо рећи да су именице „семантички празније”, и самим тим пријемчивије за детерминацију.

Дакле, што је глагол „семантички празнији” (као *дйиџи*), то ће се пре комбиновати с детерминисаном субјекатском именицом, а што је именица „семантички празнија” (као *човек*), то ће бити склонија детерминацији.

2.2.3. Један, неки, некакав у односу на тип реченице

У реченицама у којима предикат претходи субјекту (П+С), када је субјекатска именица детерминисана, детерминација лексемом *један* чешћа је од детерминације лексемама *неки* односно *некакав* у поткорпусима Вук (35 *један* према 14 *некакав*) и Афанасјев (9 *један* према 1 *неки*), али у поткорпусу Грим детерминација лексемом *један* три пута је мања од детерминације лексемом *неки* (16 *један* према 48 *неки*). Ако сагледамо само егзистенцијалне реченице, опет констатујемо превласт лексеме *један* над лексемама *неки* односно *некакав* у поткорпусима Вук (28 *један* према 6 *некакав*) и Афанасјев (8 *један* према 0 *неки*), али обрнуту ситуацију — превласт лексеме *неки* над лексемом *један* у поткорпусу Грим (16 *један* према 43 *неки*). Ако сагледамо само неегзистенцијалне реченице, лексема *један* преовлађује над лексемом *некакав* у поткорпусу Вук (7 *један* према 3 *некакав*), у поткорпусу Грим присутна је само детерминација лексемом *неки* (0 *један* према 3 *неки*), а у поткорпусу Афанасјев и нема детерминације.

У реченицама с канонским редом речи (С+П), детерминација лексемом *некакав* односно *неки* преовлађује у поткорпусима Вук (4 *један* према 7 *некакав*) и Грим (3 *један* према 15 *неки*), а у поткорпусу Афанасјев нема детерминације.

Намећу се два питања: прво, зашто у бајкама браће Грим наилазимо на толику превласт лексеме *неки* над лексемом *један* у односу на друга два поткорпуса? Друго, зашто је детерминација лексемом *неки* односно *некакав* чешћа од детерминације лексемом *један* у поретку С+П? Могуће је да одговор на прво питање лежи у чињеници да је у немачким

бајкама често присутна одредба за време *једном* (у чак 64 реченице од 116) и да је преводилац хтео да избегне гомилање речи с истом основом па се одлучивао за лексему *неки* уместо *један*. Што се другог питања тиче, могуће објашњење лежи, поново, у већој „тежини” лексема *неки* и *некакав* него лексеме *један*. Наиме, лексема *један* је семантички празнија, неутралнија од лексема *неки* и *некакав*. Будући да поредак С+П фаворизује (мада не намеће) одређену интерпретацију субјекта, потребан је „јачи” маркер неодређености како би се поништио ефекат реда речи, па се предност даје маркерима *неки*, *некакав* као „јачима” у односу на маркер *један*.

3. Закључак и завршна разматрања

У раду смо испитали детерминацију субјекатске именице у инципијентним реченицама српских народних бајки које је сакупио Вук Караџић у поређењу с инципијентним реченицама немачких народних бајки браће Грим и руских народних бајки А.Н. Афанасјева, у преводу на српски. Сагледали смо однос детерминације субјекатске именице и реда речи (С+П и П+С), однос детерминације субјекатске именице и типа реченице (егзистенцијалне реченице наспрам неегзистенцијалних), као и заступљеност лексема *један* и *неки*, односно *некакав* као детерминатора субјекатске именице. Констатовали смо да постоје очигледне разлике међу ова три поткорпуса (Вук, Грим, Афанасјев): на пример, преовлађујуће присуство лексеме *неки* у поткорпусу Грим наспрам лексеме *један* у поткорпусима Вук и Афанасјев, што је вероватно резултат преводилачке одлуке; или много веће присуство детерминације у поткорпусима Грим и Вук него у поткорпусу Афанасјев, иако ни српски ни руски нису члански језици, па би се очекивало веће поклапање између српских и руских бајки у преводу него између српских и немачких бајки у преводу. Ипак, постоје и упадљиве сличности између сва три поткорпуса. Прво, детерминација субјекатске именице знатно је чешћа у егзистенцијалним него у неегзистенцијалним реченицама на почетку текста, за шта је могуће објашњење „семантичка испражњеност” глагола *бијти*. Друго, детерминација је ипак присутна, мада не преовлађује, и у неегзистенцијалним реченицама с поретком П+С. Претпостављамо да је то зато што се детерминација прво јавља у егзистенцијалним реченицама, па се шири на остале реченице с истим редом речи. Констатовали смо, такође, да се именице које означавају животиње (*вук*, *лисица* и сл.) чешће јављају без детерминатора, док се именице попут *краљ*, *цар* и сл. или *човек* чешће јављају с детерминатором. То смо објаснили тиме што су животиње у народним причама типски ликови с унапред одређеним особинама, па се стога именице које означавају животиње понашају слично властитим именицама, док човек и краљ немају у фолклору унапред одређене особине, па су стога именице *човек*, *краљ* и сл. „семантички празније”, и самим тим пријемчивије за детерминацију. Истим концептом „семантичке испражњености” могла би се објаснити и фреквентнија употреба лексема *неки* и *некакав* спрам лексеме *један* у поретку С+П: лексема *један* је „семантички празнија”, па је потребна нека „јача” лексема како би се поништила тенденција да се субјекти на иницијалној реченичној позицији тумаче као одређени.

Вратимо ли се на почетно истраживачко питање — да ли је детерминација лексемом *један* с временом постала фреквентнија — можемо само закључити да нам анализирали корпус инципијентних реченица народних бајки, српских из 19. века и превода из друге половине 20. века, то није убедљиво показао. Детерминација јесте нешто фреквентнија у

преведеним бајкама браће Грим него у Вуковим бајкама, али је веома сведена у преведеним Афанасјевљевим бајкама, што се вероватно може приписати утицају изворног језика на преводни. За испитивање промене у фреквентности употребе лексеме *један* у српском језику потребан би био другачији корпус.

Цитирана литература

- CARRIER, Anne. „La genèse de l'article un”. *La linguistique diachronique: grammaticalisation et sémantique du prototype*. Ed. Walter de Mulder et Anne Vanderheyden. Numéro spécial de *Langue Française* 130 (2001): 65–88.
- ČUDOMIROVIĆ, Jovan. „О полифункционалности лексеме један у српском језику”. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 41.3 (2012): 319–346. [orig.] ЧУДОМИРОВИЋ, Јован. „О полифункционалности лексеме један у српском језику”. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 41.3 (2012): 319–346.
- ĐURIĆ, Ljubica. *Gramatikalizacija broja 'jedan' u srpskom kao balkanskoslovenskom jeziku u poređenju s francuskim: arealna i tipološka perspektiva*. Doktorska disertacija. Beograd, 2019.
- FRIEDMAN, Victor A. „Observations on the Use of *Jedan* as a Marker of Indefiniteness in Serbian/Croatian”. *In a Foreign Harbor: Essays in Honor of Vasa D. Mihailovich*. Ed. Radmila J. Gorup i Bogdan Rakić. Bloomington, IN: Slavica Publishers, 2000. 195–204.
- FRIEDMAN, Victor A. „'One' as an Indefinite Marker in Balkan and non-Balkan Slavic”. *Prilozi* 28.1 (2003): 109–151. [orig.] *Прилози* 28.1 (2003): 109–151.
- GIVÓN, Talmy. „On the development of the numeral 'one' as an indefinite marker”. *Folia Linguistica Historica* 2.1 (1981): 35–53.
- GEIST, Ljudmila. „Bulgarian *edin*: the Rise of an Indefinite Article”. *Formal Description of Slavic Languages: The Ninth Conference. Proceedings of FDSL 9, Göttingen 2011*. Ed. Uwe Junghanns, Dorothee Fehrmann, Denisa Lenertova, and Hegen Pitsch. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2013. 125–148.
- HASPELMATH, Martin. *Indefinite Pronouns*. New York: Oxford University Press Inc., 1997.
- HEINE, Bernd. *Cognitive Foundations of Grammar*. New York: Oxford University Press, 1997.
- IVIĆ, Milka. „Leksema *један* i problem neodređenog člana”. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 14.1 (1971): 103–119. [orig.] ИВИЋ, Милка. „Лексема *један* и проблем неодређеног члана”. *Зборник за филологију и лингвистику* 14.1 (1971): 103–119.
- IVIĆ, Milka. „On referentially used nouns and the upgrading/downgrading of their identificatory force”. *Yugoslav General Linguistics*. Ed. Miloš Radovanović. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1989. 91–99.
- MARETIĆ, Tomislav. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće, nepromijenjeno izdanje. Zagreb: Matica hrvatska, 1963.
- KLEIBER, Georges. „Indéfnis : lecture existentielle et lecture partitive”. *Typologie des groupes nominaux*. Ed. Georges Kleiber, Brenda Laca et Liliane Tasmowski. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2001.
- KORDIĆ, Snježana. „Glagoli *imati* i *biti* (u lokacijsko-egzistencijalnim rečenicama)”. *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naknada, 143–174.
- McNALLY, Louise. „Existential Sentences”. *Semantics. An International Handbook of Natural Lan-*

- guage Meaning*. Ed. Klaus von Heusinger, Claudia Meierborn, and Paul Portner. Vol. 2. Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2011. 1829–1848.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- PIPER, Predrag. „Referencijalna određenost i neodređenost”. PIPER, Predrag, Ivana ANTONIĆ, Vladislava RUŽIĆ, Sreto TANASIĆ, Ljudmila POPOVIĆ, Branko TOŠOVIĆ. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. U redakciji Milke Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005. 915–947. [orig.] ПИПЕР, Предраг. „Референцијална одређеност и неодређеност”. ПИПЕР, Предраг, Ивана АНТОНИЋ, Владислава РУЖИЋ, Сreto ТАНАСИЋ, Људмила ПОПОВИЋ, Бранко ТОШОВИЋ. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005. 915–947.
- RJAZU — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Svezak 5, *jasla-jezičac*. Ur. Pero Budmani. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1895.
- STANOJČIĆ, Živojin i POPOVIĆ, Ljubomir. *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. Sedmo izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2000. [orig.] СТАНОЈЧИЋ, Живојин и ПОПОВИЋ, Љубомир. *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Седмо издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- STEVANOVIĆ, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik I*. Beograd: Naučna knjiga, 1970. [orig.] Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1970.
- STANOJEVIĆ, Veran. „De la référence définie en serbe par comparaison avec le français”. *Les Etudes françaises aujourd’hui*. Ed. Jelena Novaković. Belgrade: Faculté de Philologie de l’Université de Belgrade, Association de coopération culturelle Serbie–France, 2012. 271–282.
- STANOJEVIĆ, Veran. „Quelques aspects de l’indéfinitude en français et en serbe”. *Studije francuskog jezika i književnosti danas*. Ur. Snežana Gudurić i Tamara Valčić Bulić. Posebno izdanje Godišnjaka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 38.3 (2013): 59–71. [orig.] STANOJEVIĆ, Veran. „Quelques aspects de l’indéfinitude en français et en serbe”. *Студије француског језика и књижевности данас*. Ур. Снежана Гудурић и Тамара Валчић Булић. Посебно издање *Годишњака Филозофског факултета у Новом Саду* 38.3 (2013): 59–71.
- WEISS, Daniel. „The rise of an indefinite article: The case of Macedonian *eden*”. *What makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components*. Ed. Walter Bisang, Hans Henrich Hock, and Werner Winter. New York: Mouton de Gruyter, 2005. 139–165.

Извори

- KARADŽIĆ, Vuk. *Srpske narodne pripovjetke*. Beč, 1853. <https://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/vkaradzic-price/vkaradzic-price_2.html> 16.4.2019.
- KARADŽIĆ, Vuk. *Srpske narodne pripovjetke*. Beč, 1870. <https://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/vkaradzic-price/vkaradzic-price_3.html> 16.4.2019.

BRAĆA GRIM. *Sabrane bajke I–IV*. Preveli Božidar Zec i Milan Tabaković. Beograd: Jugoslavija, 1979.

AFANASJEV, Aleksandar Nikolajevič. *Sabrane ruske bajke I–IV*. Prevela Milijana Mirković. Beograd: Jugoslavija, 1980.

Ljubica Z. Đurić

SUBJECT DETERMINATION IN INTRODUCTORY SENTENCES OF FOLK TALES: A
CORPUS-BASED ANALYSIS

Summary

The article deals with the determination, or the lack thereof, of the subject noun with the determiners *jedan* ('one'), *neki* ('some') and *nekakav* ('some') in introductory sentences of narrative texts in Serbian. The correlation of determination and word order is examined in three types of sentences: those with a canonical word order, in which the subject precedes the verb (S+V), those in which the order is reversed and the verb precedes the subject (V+S) and existential sentences with the verbs *biti* „to be” or *živeti* „to live“ in the Reduced Perfect Tense which precede the grammatical subject in the nominative. The corpus for the study contains 338 sentences excerpted from three collections of folk tales: the collection of Serbian folk tales by Vuk Karadžić (from 1853 and 1870), that of German folk tales by the brothers Grimm translated into Serbian and published in 1979, and that of Russian folk tales by A.N. Afanasyev, translated into Serbian and published in 1982. The corpus analysis shows that determination is more frequent in existential than in other types of sentences, and that the determiner *jedan* is more frequent than the determiners *neki* and *nekakav*.

Keywords: existential sentence, word order, determination, corpus, indefiniteness, *jedan*